

7. Folkemålet i Skandinavia

Her kan det sjølvsagt ikkje bli tale om å gi noka brei framstilling av dialektane i heile Skandinavia. Føremålet med dette kapitlet er først og fremst å vise at dei tradisjonelle dialektane i Skandinavia utgjør eit kontinuum, slik at mange målmerke går på tvers av nasjonalstatsgrensene.

7.1 Hovudinndeling: Nordskandinavisk og sørskandinavisk

I kap. 5 og 6 delte vi dei skandinaviske standardmåla primært i nord- og sørskandinavisk, der nordskandinavisk = norsk og svensk, og sørskandinavisk = dansk. Denne inndelingar verkar i det store og heile rimeleg også når det gjeld folkemålet.

Geografisk vil denne inndelingar altså grovt sett svare til at nordskandinavisk = Norge + Sverige (med dei svenskspråklege områda i Finland) og Bornholm, medan sørskandinavisk = resten av Danmark. Det målmerket som kan brukast til å avgrense desse områda i høve til kvarandre, er identisk med målmerke nr. 6 i kap. 5.2, altså full reduksjon av alle trykklette vokalar i sør. Dette er med andre ord eit målmerke som har vore karakteristisk for sørskandinavisk (dansk) i minst 800 år.

Dette er eit klart og eintydig målmerke for så vidt som at ingen gamle trykklette vokalar har "overlevd" som fullvokalar i sør; *alle* gamle trykklette vokalar er anten reduserte til schwa ([ə]; regelen i dei danske øymåla) eller apokoperte (regelen i jysk). Derimot er *mange* trykklette vokalar også reduserte i nordskandinavisk; jf. t.d. Torp & Vikør 1996:69), men det finst likevel støtt ein del døme på at vokalen *-a* har halde seg; t.d. har alltid bestemt form av svake hokjønnsord ein såkalla fullvokal i endinga i nordskandinavisk (*a*, *å*, eller *o*: *visa*, *viså*, *viso*; på svensk område til dels også med *-n* etter: *visan*, *visån*).⁵⁸ Til gjengjeld finst det også mange *-a*-endingar i nordskandinavisk der *a*-en representerer eldre *-i/-e*; t.d. ei *lita* bygd – *bygda*, der dei kursiverte orda enda på *-in* i eldre mål (sein gno. *lítin*, *byggðin*). Dette kjem av at *i*-en blei nasalert og senka før den nasale konsonanten fall bort; jf. Torp & Vikør 1996:78).

⁵⁸ Det finst eitt notorisk unntak til dette på nordskandinavisk område: Bergen. I bergensk er alle gamle endingsvokalar reduserte, som i dansk. Dette er sjølvsagt på eitt vis kjedeleg for inndelingar, men på den andre sida kanskje ikkje så ille heller, for bergensmålet skil seg jo også på fleire andre vis ut som noko heilt spesielt i alle fall i norsk samanheng; jf. Jahr 1988:38ff.

Det verkar kanskje noko søkt å velje vokalreduksjonen som hovudskiljemerke mellom nord- og særskandinavisk; reint intuitivt ville ein truleg meine at det måtte finnast andre kriterium som er meir tungtvegande. Problemet er berre det at dersom ein vel andre kriterium, vil ganske store område anten hamne utanfor inndelingar eller hamne på den "galne" sida. Dersom ein t.d. valde *stød* som eit målmerke for særskandinavisk og *tonem* for nordskandinavisk, ville vi få område som manglar stød og tonem både i sør (dei sørdanske øyane) og i nord (finlandssvensk, delar av nordnorsk og visse område på Vestlandet). Og dersom vi valde t.d. lenisering av plosivar ($p, t, k > b, d, g$; såkalla blaute (mjuke) konsonantar) som kjenneteikn for særskandinavisk, ville vi få heile Sørvest-Sverige og Sørvest-Norge som særskandinavisk, noko som slett ikkje verkar rimeleg ut frå dei fleste andre kriterium.

Alt i alt ser det altså ut til at full reduksjon av gamle trykklette vokalar er eit rimeleg kriterium å basere hovudinndelingar på, først og fremst fordi mange andre skilnader følgjer eit liknande (om enn ikkje heilt likt) geografisk mønster.

7.2 Vidare inndeling av særskandinavisk: øymål og jysk

Her er det rimeleg å byggje på den tradisjonelle inndelingar av danske målføre (minus Bornholm, sjølv sagt, som i denne inndelingar høyrer til nordskandinavisk), der ein reknar med eit hovudskilje mellom øymål og jysk. Dei to mest kjende målmerke for desse to hovudområda kan illustrerast med desse døma:

Øymål: *kaste, jeg* (reduisert endingsvokal i infinitiv, broten form av første-personspronomenet)

Jysk: *kast, a/æ* (apokopert endingsvokal i infinitiv, ubroten form av første-personspronomenet)

7.3 Vidare inndeling av nordskandinavisk: indre og ytre

For den som er kjend med den tradisjonelle todelinga av norske dialektar i austnorsk og vestnorsk, er det nærliggjande å utvide denne inndelingar til også å femne om resten av det nordskandinaviske området. Då får ein heilt andre område, og nemningane aust- og vestnorsk blir dermed heller ikkje høvelege som geografiske merkelappar. I staden for *austnorsk* og *vestnorsk* kan ein då nytte nemningane *indre* og *ytre nordskandinavisk*. Grunnen til å jamføre ei slik inndeling med den norske inndelingar i austnorsk og vestnorsk, er det at ein langt på veg kan nytte dei same målmerke for å etablere ei nordskandinavisk inndeling.

I den norske inndelingar plar ein gjerne rekne (verknadene av) den såkalla jamvektsregelen for det primære skiljet, dvs. det som ein teiknar kartet etter. Ein austnorsk dialekt har altså (spor av) jamvektsregelen, ein vestnorsk ikkje. I tillegg plar ein også rekne tjukk *l* og retrofleksar som typiske austnorske målmerke. Ein "typisk austnorsk" dialekt bør altså både ha jamvektsregel og tjukk *l*, medan ein "typisk vestnorsk" ikkje bør ha nokon av delane.

No viser det seg at jamvektsregelen og tjukk *l* langt på veg følgjest åt også på svensk (og finlandssvensk) område. Rett nok går tjukk *l* i dag mykje vidare enn spora av jamvekt i Sverige. Men dersom ein ser desse fenomena historisk, er det tydeleg av skriftlege kjelder at den såkalla vokalbalansen (som er det svenske namnet på refleksar av jamvektsregelen) var ein god del meir utbreidd i mellomalderen enn det dei moderne dialektane viser.

Denne inndelinga av folkemålet i Skandinavia går altså ut frå at vi har to innovasjonssentra innanfor det skandinaviske dialektkontinuumet: eitt i sør, *sørskandinavisk*, der det har skjedd flest innovasjonar (jf. 6.1), og eitt i nord, *indre nordskandinavisk*, der det også har skjedd ein del innovasjonar, men gjerne heilt andre enn dei som har skjedd i sør. Mellom og utanfor desse to innovasjonssentra ligg så *ytre nordskandinavisk*, som i visse tilfelle er ein konservativ randsone, medan ein i andre tilfelle finn innovasjonar der som er felles med eitt av dei to andre områda. *Inntrøndersk* kan reknast som representant for ein typisk indre nordskandinavisk dialekt (tjukk *l*, retrofleksar, jamvektsregel, jamning, osv.), medan sørvestlandsk og skånsk kan reknast som ytre nordskandinavisk (ikkje tjukk *l*, ikkje retrofleksar, *a*-infinitiv).

7.4 To mytar om "norsk"

I diskusjonar om kva som er særmerkt for norsk i motsetnad til svensk og dansk, er det gjerne to fenomen som blir trekte fram: gamle diftongar og trekjønnsystem. At dette stemmer om ein jamfører dei tre standardmåla nynorsk, dansk og svensk, er klart. Men ofte blir det også framstilt som om dette skulle vere eit særmerke for folkemålet i vårt land i motsetnad til grannelanda, og det er langt frå tilfellet.

a) Gamle diftongar

Som nemnt i kap. 5.2, pkt. 4 er monoftongeringa eigentleg ein innovasjon som truleg har spreidd seg frå nordtysk. I Skandinavia slo monoftongeringa derfor først gjennom i sør, og på dansk område finst det i det heile ingen dialekt som har halde på dei gamle diftongane. I Sverige finst dei derimot i fleire nordlege dialektar, og dessutan finst dei i finlandssvenske dialektar.

b) Trekjønnsystem

I dei skandinaviske folkemåla finst desse genussystema:

- 1) *Såkalla vesttysk genus*; dvs. eit reint semantisk basert genussystem; jf. kap. 8.2.3.
- 2) *Togenussystem* som i riksdansk og rikssvensk finst i austtyske dialektar og i gamle storbydialektar som københavnsk, stockholmsk og bergensk.

- 3) *Tregenussystem* som i nynorsk finst i dei fleste tradisjonelle dialektane over heile Skandinavia, bortsett frå dei områda som er nemnde under 1 og 2. I Danmark og Sverige er likevel tokjønnsystemet i dag på sterk frammarsj i samband med at dialektane reint generelt er på veg til å bli erstatta av meir standardnære regionalmål. Dei tradisjonelle genussystema i Danmark er viste på kart hos Cramer & Kirkegaard 1996:31.

7.5 Situasjonen for dialektane i dei skandinaviske landa

Det er også ein myte, ikkje berre i Norge, men truleg også i Danmark og Sverige, at dialektskilnadene i vårt land er større enn i grannelanda. I røynda er det akkurat omvendt: I forhold til arealet er dialektskilnadene *minst* i Norge. No er det likevel ei kjensgjerning at denne myten finst, og som regel oppstår mytar ikkje utan eit visst grunnlag i røyndommen. Og i dette tilfellet er grunnlaget nokså klart. Den som reiser rundt og pratar med folk i dei skandinaviske landa i dag, vil utan tvil i veldig høg grad få stadfesta denne "myten". Korleis kan ein så kalle denne oppfatninga ein myte?⁵⁹

Svaret er at dersom ein med dialektskilnader meiner dei *tradisjonelle* dialektane slik dei var før regionalisering og standardmålspåverknad sette inn med full kraft, så var Norge landet med minst dialektskilnader i forhold til arealet, og Danmark det landet der skilnadene var størst. I Sverige likna forholda stort sett på dei norske, altså mindre skilnader relativt sett enn i Danmark, bortsett frå i visse område, og då spesielt Dalarna.

Grunnen til at dialektskilnadene nettopp i Dalarna og i Danmark er større enn i resten av Nord-Skandinavia, er truleg den same som den vi har vore inne på som ein viktig forklaringsfaktor når det gjeld dialektskilnadene på Island og Færøyane (jf. kap. 5.3.2.1): I Danmark og i Dalarna har folk budd i relativt store landsbyar, i resten av Sverige og i Norge dominerer einskildgardar.

Tradisjonelt har altså dialektskilnadene vore mindre i Norge enn i grannelanda. Om ein ser på den faktiske språkbrukssituasjonen *i dag*, blir derimot biletet heilt annleis. Då oppdagar ein nemleg snart at medan dialektane her i landet framleis er i full bruk i meir eller mindre tradisjonell form hos store folkegrupper både i by og bygd, så er dei tilsvarande språkformene i grannelanda langt på veg erstatta av svært utjamna regionmål. Denne utviklinga er lengst kommen i Danmark, der det truleg om ikkje så altfor lenge vil vere uråd å finne folk som

⁵⁹ *myte*: utbreidd falsk (el. skeiv) oppfatning (kjelde: *Nynorskordboka*)

ikkje snakkar regionmål eller standardmål.⁶⁰ På det svenskspråklege området står dialektane mykje sterkare i Finland enn i Sverige, og der har ein også sett den same tendensen som her i landet til at dialektane får utvida bruksområde sosialt – det er t.d. ikkje lenger slik i det svenskspråklege Finland (spesielt i Österbotten) at folk som er vaksne opp med dialekt, automatisk går over til å snakke standardmål dersom dei tek høgare utdanning.

Dei tradisjonelle dialektane er altså framleis livskraftige i det norske og det finlandssvenske språksamfunnet, medan (regionalt) standardmål ser ut til å vinne totalt om ikkje så altfor lenge i Danmark, og det same vil truleg skje i eit noko lengre tidsperspektiv også i Sverige.

Dei (sannsynlege) årsakene til at situasjonen er så ulik i dei ymse språksamfunna skal vi komme noko attende til i kap. 9.

⁶⁰ Dei tradisjonelle dialektane held seg best i dei områda som ligg geografisk lengst frå København, dvs. i Vestjylland og på Bornholm (desse to områda er samstundes ytterpunkt (i kvar si retning) når det gjeld *språkleg* avstand til det danske standardmålet).